

„Ami nekem a filozófia, az valóban rákérdés...”

BESZÉLGETÉS VAJDA MIHÁLYAL

Kellék: *Kolozsváron tartott előadásaid során többször említetted, hogy a filozófia és a köznapi tudat egymástól viszonylag független tudatformák. Ezzel összefüggésben két kérdést szeretnénk feltenni – remélem, hogy össze lehet két kapcsolni a válasz során: mit jelent számodra filozófiával foglalkozni – itt és most –, illetve hogyan látod a filozófia státusát?*

Vajda Mihály: Mit jelent számomra a filozófia? Valószínűleg egyszer én belétem, és nem filozófiai szövegeken keresztül – azok később jöttek. Ami korábban jött, az a világra való rákérdés, egy olyanfajta rákérdés, amit a köznapi tudat valószínűleg nem tesz meg. Amikor a köznapi tudatról általában beszélek, nem egyszer én csak a köznapi tudatot értem alatta, hanem bizonyos értelemben azt a reflektálatlan tudatot, amiben – ha tetszik – a tudomány is létrejön. Ebben az értelemben reflektált tudat kizárólag a filozófiában és a művészetben működik – ez hozza a két manapság olyan közel egymáshoz. A filozófia és a művészet közötti különbség éppen ezért néha nehezen definiálható; a határt az utóbbi időben mindkét oldalról átlépjük. Ha filozófiát művelünk, olyan szövegeket állítunk elő, amelyekről mások azt hiszik, hogy azok nem is megbeszélhető szövegek. Akkor viszont nem filozófiáról, hanem művészetről van szó – megnyilatkozásokról, amelyekkel kapcsolatban nem is tehet fel a kérdés, hogy „ezt tényleg így van-e”. Másrészt a művészet is

Beszélgetés Vajda Mihállyal

belemászik a filozófiába: hány olyan szöveg van a m alkotásokban – verbális m alkotásokról beszélünk –, amelyeket egy tradicionális agy filozófiaiaknak tekint. Tehát úgymond a rákérdezés volt az, ami engem a filozófia felé vitt. El z leg valószínűleg nem tudtam, hogy ez a szerencsétlenség fog velem történni, tehát hogy emiatt filozófiával kell foglalkoznom. Egyszer en rákérdeztem a körülöttem lév világra, és egyáltalán nem olyan csodálatos, hogy ilyen „rákérdez s” lettem. A világháborút és a zsidóüldözést kilenc-tíz éves fejjel éltem át, a világ nyilvánvalóan totálisan abszurdnak t nt számomra – és ez nem utólag rekonstruált! – így aztán megszoktam, hogy mindig azt kérdezem: „hogyan van ez?”. Soha nem azt nézem, hogy valamit hogyan kell m ködtetni, hogyan lehet a dologba belehelyezkedni, hanem kívülr l nézek rá, néha csodálkozva –, mert szerintem is a csodálkozásból származik a filozófia –, de ez a csodálkozás nem egyszer en csak az, amib l a filozófiát le szoktuk vezetni (a csodálkozás arra, hogy egyáltalán valami van és nem semmi), hanem csodálkozás arra, hogy hogy az ördögbe lehet, hogy ez van, holott felfoghatatlan, hogy így van. Azt hiszem, így vált sajátommá az az attit d, ami aztán szinte szükségszerűen vitt a filozófia felé. Persze az el bb mondottak alapján fölvettem a kérdés, hogy miért nem a m vészetre fordítottam. Erre már nem tudok válaszolni. Soha nem éreztem magamban a képességet a m vészetre.

Mindeközben felmerül bennem, vajon nem azt mondom-e, amit Carnap mondott, amikor Heideggerre akarta szétszedni apró darabjaira. Hogy tehát a filozófia, illetve a metafizika elfuserált m vészetre. Nem hiszem azonban, hogy ez így lenne; m alkotásokról tudniillik lehet beszélni, állításukat viszont nem lehet kérd re vonni, abban az értelemben, hogy bármit mond is a költ , én annak az igazságára nem kérdezhetek rá. Elegend , hogy most így érzi. Filozófiában ezzel szemben elvesztettük ugyan az igazság egyértelműségét, illetve az egy, abszolút és megalapozó igazságra való törekvést, ennek ellenére minden mondatban rákérdezünk minden mondat igazságára. Így többé nem az a kérdés, hogy igaz-e valamely állítás, hanem az: muszáj ezt így gondolni? Nem lehet ezt másképpen gondolni? Nem lehetne ezt megfordítani? Nem lehetne más kontextusba helyezni? Tehát a filozófiában párbeszédet folytatunk az állításokról, a m alkotások esetében viszont nem így m ködik a dolog.

A filozófia illetően felfogása persze egyáltalán nem általános. A filozófiában azt is lehet m velni, amit az ortodox fenomenológusok – azt hiszem mind a mai napig – m velnek; lehet minuciózus elemzéseket is folytatni. Azt hiszem, ez egy kicsit elhajlik ma már a hermeneutikai analízisek, meg egyáltalán az analitikus filozófia felé – tehát affelé, ahol még jelen van a tudományosság igénye (azzal együtt, hogy ma már a tudomány

sem tekinti magát a világraszóló objektivitás kutatójának és felderít jének). Mondom, így is lehet filozófiát m velni, t lem azonban ez meglehet sen távol áll. Nem állítom viszont egy pillanatil sem, hogy haszontalan vagy abszurd volna. Miért lenne az? Ha van rá igény, akkor miért ne csináljuk?

Ami *nekem* a filozófia, az valóban rákérdezés. És egy egész tradícióból ma szinte mindig az beszél nekem, amikor azt mondom – Pato ka írta meg ezt valahol nagyon szépen –, hogy a filozófia és a polis együtt születtek. Valóban úgy érzem, hogy egyik sem létezhet a másik nélkül. Számomra tehát a filozófia azt jelenti: beszélgetni arról, hogyan is vagyunk, miként vagyunk, miként lehetnénk esetleg másként, akarunk-e másként lenni, és így tovább. Úgy vélem, Rorty is erre gondol, amikor azt mondja, hogy a filozófia lehet politika is – hiszen Dewey-ra hivatkozik. Csakhogy Dewey mindig direktbe kérdez, konkrétan kérdez rá arra, hogy jó-e ez vagy az a politikai berendezkedés, hogy jó-e így vagy amúgy a nevelés. Nála nincs meg a filozófiai szövegeken történ közvetítés. Lehet persze így is kérdezni – néha kérdezőnk is –, de ha a kérdéseink filozofikusak és nem pusztán pragmatikusak, akkor át fognak sz r dni azokon a szövegeken, amelyeket a filozófia egész története hordoz. Filozofikusan kérdezve, hogy hogy és mint, hogy is van manapság – akár divattémákra is, mint az idegenség, a multikulturalitás, a másság stb. De ezeket nem egyszer en csak úgy vizsgálja, hogy megnézi, mi van a világban, hol ölik egymást az emberek, és hol tudnak békésen meglenni egymással. Ez egy másfajta, empirikusabb hozzáállás. A filozofikus kérdezés során azonban, így vagy úgy, de el jön az egész filozófiai tradíció, ilyenkor olyan szöveggé válik, amely valahogy segít föltenni azt a bizonyos faramuci kérdést, azt a másképp-kérdez kérdést.

Én mindig két vonalon hoztam létre a szövegeimet. Az egyik vonal az, amikor az ember filozófusok, filozófiáról vagy filozófiai témákról gondolkodók szövegeit elemzi, megpróbálván megérteni, hogy k hogy látták ezt vagy azt a kérdést. Ilyen ma az el adásaim többsége. Másrészt azonban: amikor direktbe kérdezek, igazából sohasem a szó sz kebb értelmében vett filozófiai kérdéseket teszek fel. Soha nem tettem fel magamnak azt a kérdést, hogy „mi az, hogy erkölcs?”, viszont foglalkoztat, hogy hogyan m ködik a társadalom, különösen az átmeneti id szakokban. Ehhez a vonalhoz tartozik a fasizmus-könyvem meg a szocializmusról, illetve az átmeneti korszakról szóló esszéim. De újabban nem születnek ilyen szövegeim. Mostanság alig-alig írok politikáról.

K.: Szerinted mennyire releváns a filozófiai kérdezésmód a társadalom számára?

V. M.: Ezt a társadalomnak kell eldöntenie. Vannak kényszeres pasasok, akik nem tudnak nem kérdezni, nem tudják ezt nem csinálni – egyik ilyen temperamentummal, a másik amolyannal. Már a második emberrel találkoztam, aki szerelmi vallomást tesz a filozófiának, és ezt megírja, amikor a filozófiáról ír. Van, aki egész egyszer en beleszeret ebbe a dologba, és így csinálja, van, aki mint én, észre se veszi, hogy tulajdonképpen filozófiával foglalkozik, és utólag kezd el filozófiai szövegeket olvasni – amikor rájött, hogy az agya valahogy úgy jár, mint azoké, akik ilyeneket hoztak létre, vagyis másképp, mint a direktben gondolkodóké, a tudósoké, a gyakorlati szakembereké –, s akkor nem tudja nem csinálni.

Volt egy hosszú id szak, gyakorlatilag egy évtized, amikor nem írtam le egyetlen olyan sort sem, amelyikr l azt állítanám, hogy az filozófia. De akkor is ezzel az agyammal gondolkoztam azon, hogy milyen világban élek. Hogy a társadalomnak ebb l mi kell, mi nem kell, azt én nem tudom. Lévén, hogy nem pragmatikus megfontolás visz arra, hogy ezt csináljam, nem is muszáj föltennem a kérdést. Aki kenyeret süt, vagy vasutakat akar építeni – ámbátor éppúgy lehet megszállott –, az kénytelen feltenni a kérdést, mert ha nem veszik meg, amit csinál, akkor tökéletesen nyomorult állapotba kerül. A miféle nék nem feltétlenül. Ha nem veszik, akkor nem veszik.

Ez a „nem veszik” persze sokféle lehet. Az én szövegeimet sem vették meg majd két évtizeden át – politikai okokból, de ez teljesen mindegy. Ez mindössze annyit jelent, hogy nem tudtam ket kinyomtatni. Nyugaton meg más okokból nem tudtam megjelentetni ket – ahhoz ugyanis egész egyszer en arra kellett volna koncentrálnom, hogy megtanuljak olyan jól írni németül vagy angolul, hogy a kiadók vegyék. (Az ilyesmi gyakorlati nehézségeket okozhat az embernek, mert gondolkoznia kell, hogy mib l él meg; ha viszont nem a honoráriumaiából akar megélni, függetlenebb az ember.) Ha nem vették, akkor nem vették, és nem hiszem, hogy azért csináltam tovább, mert azt hittem, hogy majd eljön az id , amikor kelleni fog. Nem hittem egy pillanatig sem – anélkül is csinálja az ember. Nem az én dolgom megkérdezni, hogy kell-e a társadalomnak vagy sem az, amit csinállok.

El adhatnék mindenféle nagykép fejtegetést arról, hogy az ilyenfajta kritikai és másképp-kérdez magatartás nélkülözhetetlen az egészséges társadalom számára. Hülyeség. Mi az, hogy egészséges társadalom? Nagyon jól el tudok képzelni egy olyan társadalmat, amelyben senki semmire nem kérdez rá. Ott a mi fajtánk teljesen elveszítettnek érezné magát, és senkinek sem kellene, de hogy miért ne m ködhetne így is ...? Nem akarom azt mondani, hogy csak ez a tevékenység fontos és hasznos – szó sincs róla. Nem tudom. Én csak azt tudom, hogy itt vagyunk Európában, az európai szellemiség részeként, amelyben

ez a fajta gondolkodás tradicionálisan létezik, és hát én nem tudom nem csinálni – ha kell, kell, ha nem kell, nem kell.

K.: *Volt már egy kérdés a filozófiai tudat és a köznapi tudat viszonyáról. Most azt kérdeznénk meg, hogy mi a viszonya a filozófiának a nyelvhez – Wittgenstein például egyenesen tagadja a filozófiai nyelv létjogosultságát.*

V. M.: Rettenetesen nehéz kérdés, és azt hiszem, azért nem tudunk rá választ adni, mert amikor ezt a kérdést fölteszük, a filozófiáról és a nyelvről beszélünk. De sokféleképpen lehet filozofálni – és nemcsak sokféleképpen, de sokféle nyelven is. Vegyük például Wittgenstein és Heidegger szövegeit – nyelvileg két világ. Én tényleg komolyan gondolkodom azon, hogy mi történt itt – és nagyon tudatosan használom a „mit mondtak” helyett a „mi történt” kifejezést. Amikor ezek a szövegek megszülettek, azt hiszem, valami nagyon hasonló történt – nagyon különböző nyelveken. Az egyik mint a megveszekedett próbál teremtenei egy új nyelvet, új fogalmakat, új módon próbálja látni a német nyelv lehetőségeit, a másik pedig nagyon tudatosan arra törekszik, hogy a német nyelvet a lehető leghatékonyabban, a lehető leghétköznapi formájában használja, és legalább olyan vadakat tud mondani, mint Heidegger, aki állandóan új nyelvet szül és új nyelvet alakít.

Én hiszek abban, hogy világ és nyelv nagyon szorosan összefüggenek – abban az értelemben, hogy újfajta szemléletmód újfajta nyelvet követel meg. Azt hiszem, egy festészeti példán sokkal jobban tudom ábrázolni ezt, mint a filozófiai nyelv példáján. Azon gondolkodtam, hogy is van az, hogy ha mi Van Gogh-képeket nézünk, tulajdonképpen ma már nemcsak azt látjuk rajtuk, hogy egy megbomlott agyú ember víziói, hanem azt mondjuk: persze, tulajdonképpen ilyen a világ, és nem olyan, amilyennek például Corot festette le. A Heidegger-szöveg is olyan, hogy amikor az ember először veszi kézbe a *Lét és időt*, akkor néz, és azt hiszi, hogy soha-soha föl nem fogja fogni, hogy ebben miről van szó. „Biztos, hogy fontos szöveg, hiszen azt mondják.” – És az ember ebben az értelemben épít a tradícióra. Az egyik érthetetlen szöveghez, amit beküld nekem egy barát a debreceni tanszékre, nem úgy fogok hozzáállni, hogy „ebben biztos van valami rettenetesen fontos, ha már ilyen kusza”, hanem azt mondom, hogy hülye a pali. De miért nem így állok hozzá a *Lét és idő* hoz? Azért nem, mert *azt mondták*, hogy itt valami történt. És akkor az ember kínlódik, és megpróbálja megérteni, és egy idő után elsajátítja ezt a nyelvet – attól kezdve ebben a nyelvben létezik, és ez a nyelv neki természetes. Ez is szemléltethető más, mondjuk zenei példán. Gyermekkoromban, emlékszem, azt akartam, hogy szeressem Bartókot, de az nekem

Beszélgetés Vajda Mihállyal

még valami idegen volt, nem muzsika a fülemnek. Ma muzsika a fülemnek, ma pontosan ugyanúgy tudom követni, és ugyanúgy szól bennem is az a zene, mint amikor Bachot vagy Beethovent hallgatom.

Van filozófus – Heidegger ezek közé tartozik, de nyilván Hegel is –, aki nyelvet teremt. Más óriási filozófusok viszont, mint Kant vagy Wittgenstein, nem teremtettek nyelvet. Az a gondolat, amit Arendt-től idéztem, engem nagyon izgatott: hogy minden nagy filozófus – mondotta – hajlik a tirannikusra – zárójel: kivéve Kantot. Én odaenném Wittgensteint is. A tiránia talán néha abból jön, hogy ránk akarnak erőtvetni nem is annyira egy gondolatmenetet, egy igazságot, de *nyelvet*. Meger szakolnak bennünket. De honnan lehet tudni, hogy az utcáról jövő rütl és Heidegger között mi a különbség? Ez az igazi nagy titok: hogy meg is érti az ember, hogy itt valami történt, hogy ennek az er szaknak nem tudott ellenállni, a másikat pedig visszautasítja.

Nem tudom, hogy Schopenhauer mekkora filozófus volt, kétlem, hogy jelent sebb lett volna, mint a filozófia rütl éveinek egyéb figurái, de kétségtelen, hogy valahol másképp gondolkodott. A kutyának se kellett hosszú ideig – nem tudta meger szakolni az embereket. S hirtelen ugyanazok a szövegek egy szituációban mégiscsak meger szakolták az embereket. Szóval itt is kétféle eset van. Mert amikor Heidegger jött el ezzel a szövegével, azonnal borsózott a háta mindenkinek, és Németországban nem volt filozófiát olvasó ember – márpedig ott akkor még sokan olvastak filozófiát –, aki ne tudta volna, hogy itt valami megtörtént, itt valami megjelent. Schopenhauernél nem történt ez. Sokan máig is azt mondják, hogy jelentéktelen, unalmas, tulajdonképpen amolyan „akarnok” filozófiája van. De hát

Nietzsche sem tört át hosszú ideig. Szóval, hogy mikor sikeres egy ilyen er szak, és mikor nem ... Ezért lehetséges az a filozófiában, ami a tudományban soha nem lenne lehetséges – hogy jönnek rültek, és meg vannak győződve arról, hogy nekik valami nagyot csináltak; azt hiszem, analógiás alapon azt mondják: nem én vagyok az első, akit nem értenek meg. És minél kevésbé értik meg, annál inkább hiszi, hogy ő nagy filozófus. Tehát a nyelvvel egyáltalán nem egyértelmű a dolog. Nem lehet azt mondani, hogy a nyelv a filozófia szempontjából közömbös, mindenféle nyelven el lehet mondani nagy gondolatokat – biztos, hogy nem stimmel. De azt sem lehet mondani, hogy a jelentés filozófus új nyelvet teremt.

És van még egy dolog. Én már egyetemista koromban elolvastam Heideggert – mint utóbb kiderült, nagyon lelkiismeretesen, aprólékos jegyzeteket készítve. De én erre nem emlékeztem, és azt hittem, hogy annak idején éppen csak átlapoztam. Kiderült – mivel megtaláltam az akkori jegyzeteimet –, hogy ez nem igaz, mert alaposan átolvastam – csakhogy

igazából nem érintett meg. Ez valamivel később történt meg, de nem lettem heideggeriánus, engem csak nagyon mélyen érintett, és nagyon sok dolog tisztázásában segített. Akik heideggeriánusok, akikből folyik a heideggeri nyelven megfogalmazott semmi – mert megint itt van az, hogy ugyanazon a nyelven olyan jól lehet mondani a semmit –, tehetséges emberek abból a szempontból, hogy észveszejt gyorsasággal és ügyességgel, minden apró részletében el tudják sajátítani ezt a nyelvet. Azt hiszem, ez egyben a tehetségtelenségük is – hogy nem jönnek rá arra, amit egyszer állítólag Heidegger mondott az egyik szemináriumán. Amikor valaki elkezdett neki az stílusában beszélni, rávágott az asztalra, és azt mondta: „Hier wird aber nicht geheideggert!”. És hát teljesen igaza volt.

Amikor a filozófia tudomány akart lenni, addig is voltak nyelvek – az egyik ilyen, a másik olyan nyelven írt –, de nem volt annyira lényeges. Ma az. Wittgensteinnél is lényeges – éppen hogy ragaszkodik ahhoz, hogy azon a nyelven írjon. Szóval, a filozófiai egyéniséghez – és ennyiben a filozófia megint közelít a mészhez – hozzátartozik a nyelv; nem lehet anélkül, hogy valaki a másik egyéniségét elsajátítaná, a nyelvét elsajátítani. Hát mit lehet a heideggeri szöveggel csinálni? – Ugyanakkor Heideggert lefordítani Kovácsba, az megint rettenetesen problematikus. Ilyenkor ki-be ugrálunk a körbe – azt hiszem, ilyenkor ezt lehet csinálni. A hermeneutikus filozófiai magatartás úgy működik jól, ha az ember olvassa, interpretálja a szöveget, megpróbálja úgy is elmondani magának, ahogy az mondta, aztán megpróbál egy kicsit kilépni belőle, megpróbál rá reflektálni. Így lesz talán belőle valami.

K.: *Egyik írásodból idéznék: „Vajon a Heidegger-divat annak jele lenne, hogy t félreértelmezzük, és azon – a filozófiától idegen – szándék szerint, hogy a magyar kultúrát belülre felbomlasszuk és a németnek rendeljük alá, alkalmi szükségletek kielégítésére használjuk?” Ennek kapcsán azt szeretném kérdezni, hogy milyen filozófiai divatokat látsz, illetve, hogyan látod ezeket a magyar filozófiai életben? Egyáltalán milyen funkciójuk van ezeknek a filozófiai divatoknak ott – összevetve talán azzal, hogy például a román filozófiai életben nincs olyan mérték, ha nem is posztstrukturalizmus, de például Derrida-láz, mint Magyarországon. Tehát mennyire kultúrspecifikusak ezek a divatok, milyen mögöttesek működnek bennük, és mennyire közvetítenek tényleg egy filozófiai közélet irányába?*

V. M.: Nem tudom, lehet-e erre a kérdésre válaszolni. Soha nem tudok magamnál sem rákérdezni arra, hogy most miért lett fontos számomra egy szöveg. Szinte mindig azt hiszem, hogy

Beszélgetés Vajda Mihállyal

véletlenül bukkanak rá valamire, és néha meglepetten rájövök, hogy mindenki más is ezt olvassa. Miért? Nem tudom.

Budapestnek viszont némileg divatcentrikus légköre van. Persze Budapest nem a magyar szellemi élet, de ami abban az országban szellemileg történik, az vagy Budapesten történik, vagy Budapest ráteszi a mancsát. Márpedig az nagyon a divatok városa. Ott akkor vagy Jani, ha elbb olvastad azt, amit a másik csak most olvas; az sem baj, ha kiderül, hogy tulajdonképpen csak belelapoztál – annál okosabb vagy, hiszen ránézésre is ki tudtad emelni belőle a lényegét. Nem megítéléskeppen mondom ezt, hiszen nagyon unalmas lenne a világ, ha mindenütt egyformán működne a kultúra, de kétségtelen, hogy Budapestnek van egy ilyen állandó izgatottsága, ami szerintem legfeljebb képpen abból a kényszerből származik, hogy megmutassuk: mi európaiak vagyunk, mi nyugatiak vagyunk. Itt nyilván kevésbé működik ez a mentalitás – a kolozsvári magyar kultúra, amelyik persze odafigyel valahol Budapestre is, azt hiszem, valahogyan szervezesebb akar lenni. De ehhez talán – akár szeretjük ezt, akár nem – egy határ is szükséges. Tudniillik Debrecen nem tudja ezt megcsinálni. A kétségbeesett kísérletem, hogy Debrecenben szellemi életet csináljak, egyszer én nem működik, valahol reménytelen. Mondom, Debrecen nem tudja ezt megcsinálni – lehet, hogy akarná, de ugyanezen akarásából nem igazi szellemi élet születik, hanem makacs, csökönös ellenállás a kultúrával szemben; begubózás, hogy ez nekünk nem kell, de másképp meg nem megy, és kész. Debrecenben azt látom, hogy van, aki úgy akarja csinálni, ahogy a pestiek, és van, aki ennek makacsul ellenáll, de másképp csinálni senki nem tudja. Én akkor lennék elégedett a magyar kultúrával, ha lennének benne másfajta stílusok is, mint a budapesti, ha másfajta attitűd is érvényesíteni tudná magát.

Amikor a nyolcvanas években elkezdtünk Heideggert fordítani – akkor fogalmaztam meg az első Heideggerrel kapcsolatos esszéimet – , hirtelen egy divat kellős közepén találtam magam, ami engem meglehetősen zavart, de hát attól függetlenül csináltam tovább. Erről jut eszembe... Akkoriban én főleg Heideggert olvastam, és nem tudtam, miket írkálnak a világban, amikor a *Medvetáncban* – az volt az első jele annak, hogy a magyar kultúra képes lesz nyitni – közzétettek egy körkérdést a posztmodernről. Nem tudom, ki tette föl a kérdést és kiknek, csak azt tudom, kik válaszoltak. Érdekes, hogy filozófusok közül kizárólag jégretettek szerepeltek – és jégretettek akkor szerepeltek először. Volt benne Heller Ágnes-, Bacsó Béla-, Vajda Mihály-szöveg. Nos hát megkérdezték, mi az, hogy posztmodern, és én, becsületszavamra mondom, azt a szót akkor hallottam először. Hát kitaláltam, hogy mi az, és nagyjából azt is írtam, amit a többiek. Most már a posztmodern nem divatos, de én makacsul ragaszkodom a szóhoz. Lényegében a

posztmetafizikaival azonosítom – a posztmodern a posztmetafizikai kor gondolkodása. És azért ragaszkodom a szóhoz, mert a modernitáshoz mint ennek legdöntőbb jegyét kötöm a haladás hitét. A modernitásban robban az, ami valahol az európai kultúrában attól a bizonyos első kezdettől fogva, amit megmagyarázni nem tudunk, jelen volt. Jelen volt már a görög államban, csak nem tudott expanzálni; a rómaiak valamilyen módon expanzáltak, de valami abból is hiányzott. A kereszténységen kellett ennek az egésznek átgyúródnia, míg végül a modernítésben egyszer csak robbant, és létrejött ez a megveszekedett, egyre nagyobb sebesség mozgás – ma már senki nem tudja megmondani, mi felé, de akkor még mindenki hitte, hogy a világ tökéletes föltérképezése, az ember világ feletti uralma lényegében véve út az individuális halhatatlanság megvalósítása felé. Szerintem ez mozgatta az egészet. Erről van szó, arról, amiről már Platónnál is szó volt, a véges és az örök viszonyáról.

Aztán hirtelen itt van a huszadik század, és rájön, hogy nem tud ebben hinni, a haladáshit kifűjt, kész, vége. Persze azok, akik naponta föltalálják a legújabb komputerprogramot, nyilván hisznek benne valamilyen módon, de azok nem kérdező emberek. Kérdező ember nem hisz benne többé. Igazságtalanok lennének viszont a metafizikai korszak nagy gondolkodóival szemben, ha azért, mert nagy részük volt azon világ kialakításában, amely végül nem kérdező, úgy állítanak be két, mintha ők maguk nem kérdezők volna. Dehogynem kérdezők.

Ők nagyon is kérdezők; *ma* nem kérdező az, aki hisz a haladásban; valószínűleg nagyon sokan vannak. A múltkor arról beszélgettünk a tanszéken, hogy *hogyan* is van az, hogy Wittgenstein állandóan azt érezte, *hogy* nem értik – ezért nem publikált semmit a *Tractatus* után –, és én megkockáztattam azt az állítást, hogy *ma* Wittgenstein irritáltan venné észre, hogy megértették. (Mert azért *erő* is adott neki az, hogy nem értik.) Megértették, hogy *hogyan* pontosan a modernitást kérdő jelezte meg, és azt hiszem, hogy a jelentős gondolkodóknál minden vonalon megtörtént ez az áttérés. Egyszer *erő* arról van szó, hogy hirtelen a haladáshit veszett el, és ezért másképp kell rákérdeznünk a dolgokra. A haladáshit birtokában könnyű volt rákérdeznünk, mert mindig azt kérdeztük, hogy valami a haladást szolgálja-e vagy reakciós. Most ilyet nem kérdezhetünk többé. Tehát sokkal nehezebb valamit a saját értékeinkhez viszonyítani, mivel nem tudjuk, *hogyan* születnek a saját értékeink. És így rettenetesen bonyolulttá válik az egész.

K.: *Említett írásodban is, meg a magyar filozófiát megkérdő jelez írásodban is föllátsz egy olyan képletet, amely szerint – talán te fogalmazod meg így – „ a világszellem nem*

Beszélgetés Vajda Mihállyal

szerelem minket” –, vagy, heideggeriben megfogalmazva, léttörténetünk ugyanazokban a szövegekben mondja magát. Mégis: hogyan látod egyrészt a magyar filozófia, másrészt a magyarországi filozófiai iskolák vagy m helyek létének kérdését?

V. M.: Iskolák nincsenek; m helyek sincsenek. Nem tudom, kezetekbe került-e az az írásom, amiben én a diákjaim által nekem dedikált emlékkönyvre reflektáltam. Ott foglalkoztam ezzel – Gulyás Gábor ugyanis az el szóban azon mélázott, hogy most itt mi van – Vajda-iskola? Hát az biztos, hogy nincs – de hát akkor mi? Nos, elkezdtem én is ezen mélázni, és rájöttem, hogy ez természetes. A diákjaim közül nem is mindegyik közvetlenül az én tanítványom. Nálunk úgy van felépítve a curriculum, hogy egy-egy tanár körül elég hamar amolyan körök alakulnak ki. Tehát mire egy diák az ötödévet elvégzi, tulajdonképpen két embert kiválasztott magának. Megteheti azt is, hogy hármát, mert három szeminárium van minden félévben, amire járnia kell; de úgy látom, hogy általában inkább kettőt választanak ki, a harmadikban meg váltogatják a figurákat, hogy másokat is megismerjenek, másokhoz is járjanak. Van tehát egyfajta – hogy úgy mondjam, stiláris közösség; pontosan ebben áll, hogy a filozófia rákérdezésként m ködik majdnem mindenkinél, aki ott van Debrecenben. És nem biztos, hogy úgy kérdez, mint én; pláne nem, hogy ugyanazt gondolja, mint én. Ilyen nincs ma. A filozófia ma egyéniségekhez kötődik. Úgyhogy nincs, nem is lehet iskolát csinálni. Az iskolához doktrína kell. Iskola nincs doktrína nélkül. Éppen ezt próbáltam meg kifejtetni – hogy a Budapesti Iskola még lehetséges volt, de a Budapesti Iskola önmagát számolta fel, amikor a feladatát elvégezte.

K.: *Heller Ágnes azt mondja, hogy a te radikális romantizmusod is hozzájárult a spontán dekonstrukcióhoz.*

V. M.: Biztos, hogy az én radikalizmusom is hozzájárult. Nemcsak radikális vagyok: provokálok. Provokatív természetű vagyok, tehát úgy kérdezek rá a dolgokra, hogy fölbosszantom vele az embereket, és hát azok csinálnak valamit – én lehet, hogy nem. Ott volt tehát az iskola, a marxizmus reneszánsza, rekonstrukciója, az igazi marxizmus – és mi becsületesen fölvállaltuk ezt a feladatot, mint rendes tanítványai a Mesternek. A végére aztán lett belőle – a rekonstrukcióból – dekonstrukció. De abban a pillanatban, hogy a dekonstrukció megtörtént – én már láttam rég, hogy meg fog történni –, már nem lehetett többé iskolánk. Ha nincs doktrína, nincs iskola, és azt hiszem, a marxizmus önfelszámolásával az utolsó doktrína fölszámolta magát. Az teljesen érdektelen, hogy vannak ilyen heideggeriánus körök, vagy Wittgenstein- vagy fenomenológus-körök. Úgyhogy nincsenek iskolák, azt hiszem. Magyarországon sincsenek. Egyéniségek vannak.

Két tendenciát látok, ami a fordulat eredményeként létrejött. Az egyik a magyar szellemi életet a német mintájára képzelem el. Én ezt egy kicsit kétkedve nézem, mert ma, úgy érzem, a németek már nem jól csinálják – azt érzem, hogy steril és terméketlen kezd lenni. Nekem egy Blumenberg (aki magát nem tekinti filozófusnak, meg nem is úgy csinálja a filozófiát, ahogy azt a német egyetem megköveteli) inkább filozófus. Ott történik valami – az akadémián, a filozófiai katedrákon jóval kevésbé látom, hogy történne valami. Ezt erőtve utánozni, hogy maradjunk benne a tradícióban, csináljuk azt, amit a magyar filozófia mindig is csinált, hogy a periférián ugyan, de tisztessen részt próbált venni a német filozófiai életben – hát, én ezt kétkedve nézem. Persze nem mondanám, hogy Tengelyi László vagy Fehér M. István ezt tette volna ki maga elé – mégis valahogy efelé viszik a dolgot. A másik tendencia a filozófiának egy olyan megvalósulási formája – én is ide tartozom –, amely a filozófiát mint rákérdezést, párbeszédet, politikát próbálja megvalósítani. Én itt azt érzem – nem magamat akarom dicsérni, szó sincs róla –, hogy a közép-európai és a magyar kultúra tud olyasmit csinálni, ami másutt nincs, azaz, hogy tud kultúrát csinálni. Tehát létre tud hozni egy olyan szellemi közeget, amelyben a művészt és esetleg még a tudóst is tud filozofikusan, azaz rákérdezően gondolkodni: nem identifikálódni, hanem distanciát tartani. Ha ezt megcsináljuk, és nekünk erre módunk van, mert egész mások az élményeink, mint a nyugatnak, még azt is el tudom képzelni, hogy hozzánk vándorol a világszellem. Mert a nyugat nem nagyon tud mit kérdezni. A mi szituációnkban pedig – amint az utolsó előadás végén mondtam –, ebben a rettenetesen kellemetlen helyzetben, amiben azt akarjuk minden erőnkkel és iszonyatos áldozatok árán megvalósítani, ami nyugaton tulajdonképpen csak úgy magától megvalósulhat a gondolat. Ami a nyugati filozófiai életekben, az egyetemeken annyira untató, az az, hogy mindenki betagozódik egy ilyen munkamegosztásba – az egyik író, a másik filozófus, a harmadik történész –, és aki próbál ebből kitörni, arra gyanakodva néznek, felületes publicistának tartják. A konferenciákra pedig, ahol igen komoly előadások hangzanak el, nem megy el senki – majd ha kiadják a kötetet, elolvassák. Ez steril nekem, és azt szeretném, ha Magyarországon volna más is, ami színesíti a képet. Én nem állítom sem Tengelyi László, sem Fehér M. István, hogy csak ezt a számomra sterilnek tűnő dolgot csinálják – szó sincs róla, hogy gondolkodnak is. De ha van más is, ha sokféleség van, akkor az érdekes és jó. Az, hogy Heller visszajött és jelen van a magyar filozófiai életben is, szintén nagyon jó pont. Attól, hogy tizenhét vagy hány évig távol volt, kénytelen volt elsajátítani a nyugati egyetemi stílust is – nekem, mivel mindig csak vendégként tanítottam nyugaton, nem kellett elsajátítanom, de aki nem vendég, az kénytelen alkalmazkodni –, és jó dolog jött létre belőle. Áginnál

Beszélgetés Vajda Mihállyal

néha gyanakszik az ember, hogy huszonnégy évesen megcsinálta a maga filozófiáját, aztán pedig mindent abból a szempontból értékelt, de nem újított; a legújabb könyveinek viszont már a stílusából is látható, hogy ez valami egészen más: a korábbi művek kinyilatkoztató jellege eltűnt.

K.: *Köszönjük a beszélgetést.*

**Az interjút Demeter M. Attila
és Szigeti Attila készítették**